

**ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՐԴԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ
ԲԱՆՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ**

ՄՈՎՍԵՍ ԴԵՄԻՐՃՅԱՆ

Ընդունված տեսակետ է, որ ժամանակակից աշխարհում գրեթե բոլոր մակարդակների հարաբերություններում վճռորոշ է քաղաքական գործոնը: Նույնքան անվիճելի է, որ արդի գլոբալ փոխակերպումները գոնե վերջին մի քանի տասնամյակում մեծապես կախված են Արևելքի և Արևմուտքի քաղաքական ու տնտեսական փոխհարաբերություններից: Միևնույն ժամանակ, համաշխարհային գործընթացների փիլիսոփայական վերլուծությունը թույլ է տալիս պնդել, որ թեպետ Արևմուտքի ու Արևելքի և՛ երկխոսության, և՛ բախումների երևացող կողմը տնտեսական և քաղաքական շահերն ու նպատակներն են, այդուհանդերձ գոյություն ունեն ավելի խորքային՝ աշխարհայացքային և արժեքային երևույթներ, որոնք ձևավորում են արևմտյան և արևելյան հասարակությունների (պետությունների, քաղաքակրթությունների) մշակութային դիմագիծը և կանխորոշում դրանց վարքը: Մույն հոդվածի նպատակն է ցույց տալ, որ արդի աշխարհում ծավալվող քաղաքական հակամարտությունների և նույնիսկ ռազմական բախումների հիմքում համակարգաստեղծ երկու հիմնական գործոնների՝ **ազատության** և **արդարության հայեցակարգերի** պայքարն է: Պարզ է, որ խոսքը ոչ թե մետաֆիզիկական մակարդակում ազատության և արդարության տեսական կամ նույնիսկ վերացական պայքարի մասին է, այլ պատմական կոնկրետ փորձով և հասարակական պրակտիկ կյանքով այս կամ այն կերպ իմաստավորված ազատության և արդարության: Բանն այն է, որ արևմտյան և արևելյան մշակույթներում ազգերի և պետությունների ձևավորման առանձնահատկությունները խիստ տարբեր են և որոշ դեպքերում՝ նույնիսկ իրարամերձ: Իսկ սա նշանակում է, որ այդ հասարակությունները և դրանց մշակութային ընդհանրության վրա ձևավորվող արևմտյան և արևելյան քաղաքակրթությունների աշխարհայացքային բնույթն ու արժեքային կողմնորոշումը տարբեր են, ինչն անմիջականորեն արտահայտվում է դրանց վարած ներքին և արտաքին քաղաքականության մեջ: Հետևաբար, տարբեր են նաև այդ քաղաքակրթական կեցության ղաշտից սերող մարդիկ և կյանքի մասին նրանց պատկերացումները:

Հոդվածում ցույց է տրվում, որ արևմտյան քաղաքակրթությունը հիմնված է առավելապես ազատության գաղափարի վրա և պատմականորեն պայքարել է մարդու ազատության համար, իսկ արևելյանը՝ արդարության: Հիմնավորվում է, որ սրա արդյունքում Արևմուտքում և Արևելքում ձևավորվել են մարդկանց մշակութային տարբեր տիպեր և հանրային կյանքի կազմակերպման տարբեր մոդելներ:

Բանալի բառեր – արևմտյան մշակույթ, քաղաքակրթություն, քաղաքացի, ազատություն, արևելյան մշակույթ, արդարություն, մշակութային մարդ, գաղափարախոսություն

Փիլիսոփայական հետազոտությունները ինքնին խնդրահարույց են թեկուզ և այն պատճառով, որ գործ ունեն ինչպես վերացական, այնպես էլ բազմիմաստ հասկացությունների հետ: Ազատություն, արդարություն, մարդ, մշակույթ, զարգացում և բազմաթիվ այլ հասկացություններ թե՛ փիլիսոփայական, թե՛ մասնավոր-գիտական հայեցակարգերում կիրառվում են տասնյակ տարբեր իմաստներով, ինչը թյուրըմբռնման մեծ հնարավորություն է ստեղծում նույնիսկ մեկ ոլորտի հետազոտողների համար: Այդ իսկ պատճառով փիլիսոփայական այն ուսումնասիրություններում, որոնք նվիրված չեն այս կամ այն հասկացության բովանդակության ճշգրտմանը կամ կոնկրետ փիլիսոփայի ստեղծագործությունների վերլուծությանը, ընդունված է օգտագործել հասկացությունների այսպես կոչված աշխատանքային սահմանումներ, որոնք թույլ են տալիս հետազոտել երևույթը և արտացոլում են տվյալ գիտության շրջանակներում դրա ընդունված բովանդակությունը՝ առանց խորանալու տերմինաբանական քննարկումների մեջ: Ասվածը կարելի է ներկայացնել «արևելյան քաղաքակրթություն» և «արևմտյան քաղաքակրթություն» հասկացությունների օրինակով, որոնք փիլիսոփայական ուսումնասիրություններում տարանջատվում են իրարից ոչ թե աշխարհագրական սահմաններով, այլ առաջին հերթին այդ քաղաքակրթությունների հիմքում ընկած մշակույթներով, մարդկանց մշակութային տիպերով և կյանքի մասին նրանց պատկերացումներով:

Վերջին շրջանում մասնագիտական գրականության մեջ մեծ տեղ են զբաղեցնում այդ գաղափարներից երկուսը՝ ազատությունը և արդարությունը՝ որպես կյանքի կազմակերպման համապատասխանաբար արևմտյան և արևելյան ձևերի առանձնահատկություններ: Մակայն պետք է հաշվի առնել, որ հասարակական զարգացման վաղ շրջաններում բոլոր մշակույթներին հատուկ էին նույն խնդիրները՝ նպաստել մարդկանց տվյալ խմբի գոյատևմանը բնության և այլ մարդկանց դեմ պայքարում¹: Մշակույթների, այն է՝ կյանքի կազմակերպման ձևերի էական տարբերություններ են առաջանում՝ պայմանավորված արդեն բնակլիմայական և տվյալ հասարակության զարգացման պատմական և սոցիալական առանձնահատկություններով: Դրա վկայությունն այն է, որ այսօր տարբեր մշակույթներում կարելի է առանձնացնել այն կենտրոնական երևույթները, որոնք բնութագրում են տվյալ մշակույթը և դրանում ձևավորվող մարդու տեսակը: Օրինակ՝ մահմեդական շատ երկրներում կրոնական գործոնը թե՛ ինքնության համակարգում, թե՛

¹ Այդ մասին տե՛ս **Козьякова М. И.** Свобода как феномен европейской истории и ее современная апология // Знание. Понимание. Умение, № 1, 2019, Московский гуманитарный университет, էջ 163:

հանրային կյանքի կազմակերպման ձևերում ավելի մեծ նշանակություն ունի, քան ազգային-էթնիկականը կամ քաղաքացիականը, իսկ, օրինակ, ամերիկյան մշակույթում որպես առաջնային առանձնացվում է սոստեսական գործոնը²: Հետևաբար, մշակույթների մեծ բաժանումը արևմտյան և արևելյան մոդելների հիմնված է ոչ թե կոնկրետ հասարակությունների պատմական փորձի, այլ ավելի լայն՝ **աշխարհայացքային** (մարդ-մարդ և մարդ-աշխարհ հարաբերությունների) տարբերությունների վրա, որոնք առկա են այդ մշակույթներում և հետևողականորեն դրսևորվում են արևմտյան ու արևելյան հասարակությունների պատմական զարգացման ընթացքում³:

Այդպես, փորձենք ուրվագծել արևմտյան և արևելյան մշակույթների աշխարհայացքային որոշ տարբերություններ ազատության մասին Արիստոտելի ուսմունքի հիման վրա, որը զգալի չափով կանխորոշիչ նշանակություն է ունեցել ազատության փիլիսոփայական խնդրակարգի ձևավորման և ուսումնասիրության ողջ ընթացքի վրա:

Ազատությունը, ըստ Արիստոտելի, հատուկ է մարդու՝ որպես բանական և հասարակական էակի գործունեությանը: Ազատությունը հանդես է գալիս որպես կամայական գործողություն անելու ունակություն: Կամայական և ոչ կամայական գործողությունների հիմնական տարբերությունն այն է, թե որտեղ է «գտնվում» այդպես գործելու պատճառը՝ գործողության սուբյեկտի մեջ, թե՞ նրանից դուրս: Արդյոք ք մարդ գործում է իր կամքին և ցանկություններին համապատասխան, թե՞ այդպես գործելու պատճառը նրանից դուրս է, և այդ գործողությունները տեղի են ունենում նրա կամքից և ցանկություններից անկախ⁴: Բայց գործողությունների կամայական լինելը միայն բավարար չէ դրանք ազատ համարելու համար: Անհրաժեշտ է նաև, որ գործողությունները լինեն գիտակցված և նպատակային: Դրանք այդպիսին են դառնում, երբ այս կամ այն կերպ գործելու որոշմանը նախորդող դրդապատճառների պայքարում ճշմարիտ դատողությունները հաղթում են աֆեկտներին: Հետևաբար, ըստ Արիստոտելի, մարդը ազատ է այնքանով, որքանով նրա գործողությունները բխում են իր կամքից և գիտակցված են, այսինքն՝ համապատասխանում են կատարյալի մասին նրա պատկերացումներին⁵: Արիստոտելի այս ուսմունքում, փաստորեն, նախ հաս-

² Տե՛ս **Бычков В., Бычкова Л.**, XX век: предельные метаморфозы культуры // Полигнозис, 2002, № 2, էջ 63:

³ Հարկ է նկատի ունենալ, որ գոյություն ունի նաև վարկած, ըստ որի՝ մշակույթների բաժանումը արևելյան և արևմտյան տեսակների պայմանավորված է մարդու ուղեղի երկու կիսագնդերի առանձնատկություններով (տե՛ս **Ротенберг В. С., Аршавский В. В.**, Межполушарная асимметрия мозга и проблема интеграции культур // Вопросы философии, 1984, № 4, էջ 78-86):

⁴ Տե՛ս **Гусейнов А. А.** Свобода и справедливость: точки сопряжения // Свобода и/или справедливость // Ведомости. Вып. 28 / Под ред. В. И. Бакштановского, Н. Н. Карнаухова. Тюмень: НИИ ПЭ, 2006, էջ 18-19:

⁵ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 19:

տատվում է մարդու **ակտիվ գործող սուբյեկտ** լինելը, ապա նաև այն, որ այդ մարդն ունի պատկերացում կատարյալի մասին: Սա նշանակում է, որ «արևմտյան» մարդն ակտիվ և նպատակային գործում է՝ ձգտելով փոխել անկատար աշխարհը կատարյալի մասին իր պատկերացումներին համապատասխան: Դրա համար նրան անհրաժեշտ է ազատություն՝ սեփական կամքին և գաղափարներին համաձայն գործելու կամ որևէ գործողություն անելուց հրաժարվելու ունակություն⁶: Արձանագրենք, որ ակտիվ գործող սուբյեկտ լինելն այն կարևոր հատկանիշներն էրից է, որը տարբերում է արևմտյան մշակույթի մարդուն արևելյան մշակույթի մարդուց: Վերջինս ինքն իրեն համարում է ավելի շատ դիտորդ կամ հյուր այս աշխարհում, որը «...իրավունք չունի միջամտելու բնության մեջ գոյություն ունեցող կարգին: Նա պետք է հարմարվի դրան, իր համար տեղ գտնի դրանում»⁷: Արևելյան մշակույթի մարդուն բնորոշ է բնության (արտաքին աշխարհի) նկատմամբ պասիվ դիտորդի, հիացողի, վերապրողի, ոչ թե ակտիվ վերափոխողի դերը: Այս աշխարհայացքային դիրքորոշմանն առավել համապատասխանում է ոչ թե ազատության, այլ **արդարության** գաղափարը՝ բնության կամ Աստծո կողմից սահմանված կարգին համարժեք ապրելը: Դեռ ավելին, գոյություն ունեցող բնական կամ աստվածային կարգը համարվում է **ներդաշնակ**, ինչը նշանակում է, որ արևելյան մշակույթում արդարությունը ոչ թե հաստատվում է մարդու կողմից, այլ **վերահաստատվում**, այսինքն՝ արդարությամբ վերականգնվում է խախտված ներդաշնակությունը՝ ի տարբերություն արևմտյան դիրքորոշման, ըստ որի՝ մարդն է սահմանում և հաստատում արդարություն:

Արևմտյան մշակութային մարդու ազատ գործելու հնարավորությունն իր հերթին ենթադրում է նրա անկախություն՝ ազատություն կախվածություններից: Եթե դիտարկենք հարաբերությունների հետևյալ համակարգերը՝ մարդ-մարդ, մարդ-բնություն, մարդ-Աստված՝ որպես կախվածության հարաբերության համակարգեր, ապա կարող ենք արձանագրել արևմտյան մշակույթում ձևավորված հետևյալ օրինաչափությունները: Նախ՝ բնությունից մարդու անկախությունը հռչակվել է թերևս արդեն անտիկ շրջանում, երբ հաստատվել է, որ մարդը հասարակական և քաղաքական կենդանի է, ինչով ցույց է տրվել նրա կյանքի կազմակերպման ձևերի մեջ ոչ թե բնական-կենսաբանական, այլ հոգևոր և սոցիալական երևույթների առաջնահերթությունը: Երկրորդ՝ մարդ-Աստված հարաբերության իմաստավորման արևմտյան փորձը⁸, որ յուրահատուկ ամփոփում է ստանում կրոնական էկզիստենցիալիզ-

⁶ Այդ մասին տե՛ս Բ. Շանտի ուսմունքը դրական և բացասական ազատությունների մասին: **Кант И.** Критика практического разума. СПб., Наука, 2005, էջ 104-105:

⁷ **Гуревич П. С.** Культурология : учебник для вузов. М.: Проект, 2003, с. 80.

⁸ Այդ մասին տե՛ս **Рубанов А. В.** Свобода и справедливость в поведении людей: социально-исторический очерк // Журнал Белорусского государственного университета. Социология, № 1, 2018, էջ 4-11:

մում և կյանքի փիլիսոփայությունում, փաստում է մարդու լքվածությունը և միայնակությունը, բայց դրանցով հանդերձ՝ անկախությունը նախնառաջ բարոյական դոգմաներից ու պարտավորություններից:

Եվրոպական փիլիսոփայական միտքը կարողացել է ցույց տալ հարաբերությունների այս երկու համակարգերում՝ մարդ-բնություն և մարդ-Աստված, մարդու անկախացման ուղիները: Առաջին դեպքում տեղի է ունենում **բնության թելեոլոգիական (նպատակադրված) հաղթահարում**, որը նշանակում է ազատագրում բնությունից (բնության կարգին հետևելու մշակութային պարտադրանքից), և որի հետևանքներից է, օրինակ, բնությունից տրված սեռի փոփոխության կամ ընտրության հայտարարված ազատությունը: Երկրորդ դեպքում տեղի է ունենում **բարոյական իդեալի (Աստծո) թելեոլոգիական հաղթահարում**, որի հետևանքներից են բարոյական ռեյաստիվիզմը (հարաբերապաշտությունը) և նիհիլիզմը (ոչնչապաշտությունը), որոնք առնվազն ենթադրում են ընդհանուր բարոյական նորմերի և դրանց հետևելու մշակութային պարտադրանքի քննադատական վերախմաստավորում, եթե ոչ՝ վերացում:

Այս էկզիստենցիալ ազատությունն առաջացնում է վախ և անհանգստություն առաջին հերթին իրեն բացարձակ ազատ համարող մարդու գործողություններից բխող պատասխանատվության համար, առանձին անհատի կյանքում դրսևորվում է որպես անորոշություն և օտարում: Ազատությունը դառնում է հոգեբանական բեռ, ուստի ժամանակակից մարդը փորձում է ազատվել արդեն այդ ազատությունից՝ փոխարենը ակնկալելով ավելի կայուն, ապահով և կանխատեսելի կյանք¹⁰: Վերջինս հնարավոր է դառնում մարդ-մարդ (հասարակություն) հարաբերությունների համակարգում, որտեղ հանրային հարաբերությունների կարգավորման գլխավոր դերը վերապահվում է իրավական, ոչ թե բարոյական նորմերին: Այդ հարաբերություններում ազատությունը ստանում է հետևյալ տեսքը. «Մարդ կարող է անել այն ամենը, ինչ արգելված չէ օրենքով»:

Ստացվում է, որ ազատության սուբյեկտը ոչ թե մարդն է առհասարակ, այլ **քաղաքացին**, քանի որ ազատությունը՝ որպես այդպիսին, սոցիալական երևույթ է և կարող է դրսևորվել միայն այլ մարդկանց հետ հարաբերություններում: Քաղաքացիական (քաղաքական, տնտեսական, իրավական) հարաբերություններում մարդը հանդես է գալիս որպես քաղաքացի, որի ազատությունների համար պայքարն արևմուտքում դրսևորվում է քաղաքական, տնտեսական և այլ իրավունքների ընդլայնման ճանապարհով՝ ազատ տնտեսություն, ազատ ընտրություն, ազատ ինքնարտահայտում և այլն: Ազատ մարդկանց համակեցությանն առավել համապատասխանում է **լիբերալ-դեմոկրատա-**

⁹ St' u **Кьеркегор** // Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Институт философии РАН, 2-е изд., М., Мысль, 2010. URL: КЬЕРКЕГОР (iphlib.ru)

¹⁰ St' u **Фромм Э.** Бегство от свободы. М., Прогресс, 1990:

կան (ազատական-ժողովրդավարական) գաղափարախոսությունը, որի նպատակն է յուրաքանչյուր անձի և քաղաքացու իրավունքների ու ազատությունների հավասար ապահովումը մասնավոր սեփականության, անձնական կյանքի անձեռնմխելիության, խոսքի, հավաքների, դավանանքի և այլ ազատությունների իրացման ընթացքում: Ակնհայտ է, որ նշված ազատությունները և իրավունքները վերաբերում են ոչ թե համայնքին կամ հասարակությանն առհասարակ, այլ **անհատին**, հետևաբար արևմտյան մշակույթում անհատի գաղափարն ունի առաջնային նշանակություն: Ըստ այդմ արևմտյան հասարակությունները բնութագրվում են որպես **անհատապաշտական** և առաջ են մղում **անհատական շահի** սկզբունքը:

Նշված առանձնահատկություններով հանդերձ (ազատական-ժողովրդավարական գաղափարախոսություն, անհատի առաջնահերթություն և մարդու իրավունքների ընդունում)՝ արևմտյան մշակույթն էականորեն տարբերվում է արևելյան մշակույթից, որը բնութագրվում է որպես **կոլեկտիվապաշտական**, և որում մեծ նշանակություն ունի, օրինակ, ընտանեկան և համայնքային կյանքը: Այդ դեպքում առաջնային է դառնում **հասարակական շահը**, իսկ կյանքի կազմակերպման գործում գլխավոր դերը վերապահվում է ավանդույթին: Այստեղից բխում է, որ ընտանեկան և համայնքային կյանքի գերակայության պայմաններում առաջնային դեր ունեն ոչ թե առհասարակ մարդու իրավունքները, այլ կոնկրետ **անձի** իրավունքը՝ հոր, մեծահասակի, հոգևոր առաջնորդի, հեղինակության և այլն: Դա պայմանավորված է այն բանով, որ արևելյան հասարակություններում մարդկանց միջև հարաբերությունները, այսպես ասած, **դիմավոր** են. յուրաքանչյուրը հանդես է գալիս որպես կոնկրետ սեռի, տարիքի, էթնիկական խմբի և անձնային այլ հատկանիշների կրող: Մինչդեռ արևմտյան տարբերակում հասարակական հարաբերություններն **անդեմ** են, որովհետև այստեղ մարդը ներկայանում է որպես քաղաքացի: Երկրորդ կյանքի կազմակերպման ընտանեկան և համայնքային ձևերի գերակայության պայմաններում առաջնային է դառնում ոչ թե ազատության, այլ **արդարության** գաղափարը, որի նպատակն է պահպանել կամ վերականգնել կյանքի ներդաշնակությունը: Իր կյանքը արդարության և ճշմարտության գաղափարների վրա կառուցող հասարակություններին, որպես կանոն, հատուկ է **էտատիզմը**, համաձայն որի՝ պետությունը պետք է ակտիվ մասնակցի հասարակական և անձնական կյանքի բոլոր ոլորտների կանոնակարգմանը: Մրանով է պայմանավորված, որ արևելյան պետությունները քիչ թե շատ ձգտում են **ամբողջատիրության**, որը էտատիզմի ծայրահեղ դրսևորումն է:

Ասվածից բխում է երրորդ օրինաչափությունը, ըստ որի՝ եթե արևմտյան երկրներում տարածված է անհատի ազատության գաղափարի վրա հիմնված ազատական-ժողովրդավարական գաղափարախոսությունը, ապա Արևելքին առավել բնորոշ են սոցիալական արդա-

րության սկզբունքի վրա կառուցվող գաղափարական համակարգերը, օրինակ, սոցիալիզմը և կոմունիզմը: Այս օրինաչափությունը յուրահատուկ կերպով հիմնավորվել է մարքսիզմի և քրիստոնեության պատմական զարգացմամբ: Մարքսիստական գաղափարախոսությունը, որի նպատակն է սոցիալական արդարության հաստատումը դասակարգային պայքարի և կոմունիստական հասարակարգին անցնելու միջոցով¹¹, ձևավորվել է Արևմուտքում, բայց տարածվել է արևելյան երկրներում և որպես պետական գաղափարախոսություն ընդունվել, օրինակ՝ ԽՍՀՄ-ում և Չինաստանում: Իր հերթին՝ քրիստոնեական ուսմունքը ձևավորվել է Արևելքում, բայց քանի որ հիմնված է **անհատի** փրկության սկզբունքի վրա, լայն տարածում է գտել արևմտյան երկրներում: Այդ օրինաչափության մասնավոր դրսևորմանն է նվիրված Մ. Վեբերի հայտնի աշխատությունը¹², որում նա քննարկում է բողոքականության էթիկան՝ որպես կապիտալիզմի ձևավորման պայման:

Հետևաբար, արևմտյան հասարակությունները խարսխված են հիմնականում **իրավունքի, օրենքի, ազատության** վրա, իսկ արևելյան հասարակությունները՝ **ավանդույթի, բարոյականության, արդարության**: Վերջիններս **փակ, պահպանողական և կոլեկտիվապաշտական** հասարակարգեր են, իսկ արևմտյան հասարակությունները՝ **բաց, ազատական և անհատակենտրոն**:

Թե՛ արևմտյան, թե՛ արևելյան մշակույթները, ժամանակին ձևավորվելով որպես **համայնքային** կյանքի կազմակերպման մոդելներ, այնուհետև տարածվել են և դարձել **հանրային** կյանքի կազմակերպման եղանակ: Այս իմաստով երկու դեպքում էլ գործ ունենք **մշակութային գլոբալացման** հետ, որի արդյունքում ձևավորվել են սոցիալական նորմերի այն մեծ համակարգերը, որոնք ընդունված է անվանել արևմտյան և արևելյան քաղաքակրթություններ: Դրանց միջև մարդու սոցիալական վարքը կարգավորող նորմերի առումով ևս գոյություն ունի էական տարբերություն: Մի դեպքում քաղաքակրթությունը՝ որպես սոցիալական արգելքների համակարգ, սահմանում է այն, ինչ «չի կարելի», իսկ մնացած հարցերում մարդուն թողնում է ազատ: Արևմտյան հասարակություններին հատուկ է հենց այս մոդելը, որտեղ կան և՛ մարդու սոցիալական վարքը սահմանող նորմեր, և՛ մարդու ազատությունը: Մյուս տարբերակում, որն ավելի շատ տարածված է ավանդական հասարակություններում, որոնցում կյանքը դեռևս շարունակում է կազմակերպվել մշակութային ավանդույթի ուժով, բացի քաղաքակրթական «չի կարելիք», գոյություն ունեն նաև **պարտադիր կատարման մշակութային նորմեր**, և հետևաբար՝ այս մոդելը քիչ տեղ է թողնում մարդու ազատության և ազատ ընտրության համար:

¹¹ Sté u **Степнов П. А.** Марксизм как идеократия и наука // Наука о человеке: гуманитарные исследования. 2020, Т. 14, № 4, էջ 232-247:

¹² Sté u **Макс Вебер.** Избранные произведения. М., Прогресс, 1990:

Քաղաքակրթական առաջին մոդելը, պայմանականորեն ասած, հիմնված է բանականության ճշմարտությունների վրա. կան բաներ, որոնք անել չի կարելի, իսկ այն, ինչ արգելված չէ, թույլատրելի է, և մարդն ազատ է այդ «կարելիներից» ընտրություն անելու հարցում: Ազատությունը, հետևաբար, վերաբերում է բանականության ճշմարտություններին, իսկ դրա սուբյեկտը քաղաքացին է:

Քաղաքակրթական երկրորդ մոդելը հիմնված է արդարության գաղափարի վրա, որին առավել համապատասխանում են, պատկերավոր ասած, կյանքի ճշմարտությունները, իսկ դրանց սուբյեկտը մարդն է առհասարակ: Այս մոդելը, բացի նրանից, որ արձանագրում է այն, ինչ չի կարելի, նաև սահմանում է, թե ինչ պետք է անել, ինչ ճիշտ կլիներ անել: Ակնհայտ է, որ արդարությունն առավելապես արժեքային կատեգորիա է, մինչդեռ ազատությունը՝ գոյաբանական: Արևմտյան մոդելում քաղաքացին ձգտում է ապրել ճշմարիտ կյանքի մասին բոլորի կողմից ընդունված սկզբունքների համաձայն, արևելյան մոդելում մարդը ձգտում է ապրել արդար կյանքով:

Հաշվի առնելով ազատության և արդարության այսչափ խորքային և հիմնարար հակադրությունները կյանքի կազմակերպման արևմտյան և արևելյան մշակույթներում՝ կարելի է եզրակացնել, որ մերօրյա իրականության գլխավոր հակասությունները պայմանավորված են հենց ազատության և արդարության ընկալումներով, և հենց դրանց միջև է անցնում ժամանակակից աշխարհը պառակտող հիմնական առանցքը: Այս տեսակետից կարելի է վերլուծել նաև Ռուսաստանի և Ուկրաինայի հակամարտությունը, որի մի կողմում զարգացման արևմտյան ուղին որդեգրած Ուկրաինան է, որը պայքարում է քաղաքական և քաղաքակրթական ազատ ընտրության իրավունքի համար, իսկ մյուս կողմում ավելի արխայիկ Ռուսաստանն է, որը պայքարում է արդարության համար: Պատահական չէ, որ ՌԴ ղեկավարը Դոնբասում հատուկ ռազմական գործողություն սկսելու մասին հայտարարության մեջ խոսել է նաև արդարությունից. «Իսկական ուժը արդարության և ճշմարտության մեջ է, որոնք Ռուսաստանի կողմում են»¹³:

Ազատության ու արդարության իմաստավորման աշխարհայացքային և արժեքային խորքային տարբերությունները ծնում են նաև նոր հակադրություններ այս անգամ քաղաքակրթության և գաղափարախոսության միջև: Քաղաքակրթությունը լայն իմաստով պետությունն է, կյանքի կազմակերպման իրավաքաղաքական ձևերը և տնտեսական մարդը, որն առաջնորդվում է ազատական գաղափարախոսությամբ: Մինչդեռ գաղափարախոսությունը միշտ լոկալ՝ տեղային նշանակություն ունի և հատուկ է համայնքային մշակույթին, որում գերիշխում են կյանքի կազմակերպման ավանդական ձևերը և մշակութային մարդը,

¹³ Путин объявил о специальной военной операции в Донбассе. РИА Новости, 24.02.2022. (<https://ria.ru/20220224/operatsiya-1774620380.html>)

որն առաջնորդվում է կոլեկտիվի ստական արդարության գաղափարով:

Այս հակադրությունը հատուկ է նաև պատմության տարբեր հատվածներում արևմտյան և արևելյան մշակույթների ազդեցության տակ հայտնված հայ ժողովրդին: Ստացվել է այնպես, որ հայերի պարագայում կյանքի կազմակերպման պետական և համայնքային ձևերը պարբերաբար փոխարինել են մեկը մյուսին: Այսօր էլ հայերս գտնվում ենք դրանց արանքում, որովհետև պատմության ընթացքում չենք կարողացել գիտակցված և նպատակային ընտրություն կատարել մեկի կամ մյուսի օգտին: Դրա հետևանքով կյանքի կազմակերպման պետական ձևը չի ամրապնդվել ո՛չ գիտակցության մեջ, ո՛չ ամենօրյա կյանքում, բայց միևնույն ժամանակ արմատավորվել է համայնքայինը՝ որպես առավել հայտնի, հուսալի, կանխատեսելի:

Ամեն դեպքում, հարկ է արձանագրել, որ քաղաքակրթական առումով հայերս արևմտյան ենք, որովհետև ունենք եվրոպական մոդելի պետություն (իշխանության բաժանում, մարդու իրավունքներ և այլն), իսկ արդեն այսպես ասած համայնքների մակարդակում արևելյան ենք, որովհետև համայնքային կյանքի կազմակերպման մեջ առաջնային նշանակություն ունի համայնքային գաղափարախոսությունը՝ ճիշտ, արդար ապրելու մասին իր պատկերացումներով:

Ելնելով ասվածից՝ կարելի է գուզահեռներ անցկացնել կյանքի կազմակերպման պետական ու համայնքային ձևերի և հայրենասիրության միջև: Առաջինին համապատասխանում է պետական հայրենասիրությունը, երկրորդին՝ ազգային: Պետական հայրենասիրության օբյեկտը պետությունն է, սուբյեկտը՝ քաղաքացին, որի կապը պետության և հասարակության հետ իրավական, քաղաքական և տնտեսական բնույթի է և արտահայտվում է քաղաքական ռեպլիզմի տեսքով: Պետական հայրենասիրության դրսևորման հիմնական ձևը քաղաքացիական վարքագիծն է, նպատակը՝ պետության (պետական ինստիտուտների) զարգացումը և ամրապնդումը: Ազգային հայրենասիրության օբյեկտն ավելի շուտ հայրենիքն է (շատ դեպքերում՝ պատմական), սուբյեկտը՝ մշակութային մարդը, որի կապը հայրենիքի և ազգակիցների հետ հիմնված է ավանդույթների, սովորույթների, ազգային միջերի ու մշակութային այլ երևույթների վրա և արտահայտվում է ազգային-գաղափարախոսական ռոմանտիզմի տեսքով: Ազգային հայրենասիրության դրսևորման հիմնական ձևերն են ծեսը, սիմվոլիկ գործողությունը, նպատակները՝ ազգի և հայրենիքի փառաբանումը, պատմական հիշողության պահպանումը և այլն¹⁴: Պետական և ազգային հայրենասիրություններից երկրորդին նախապատվություն տալը՝ գիտակցված, թե ոչ, նշանակում է նախապատվություն տալ կյանքի կազմակերպման ավանդական-մշակութային ձևին, մինչդեռ ավելի կարևոր են տվյալ երկ-

¹⁴ Այդ մասին տե՛ս **Էդվարդ Հարությունյան**, Ազգային ինքնություն և կյանքի մշակույթ, Եր., ԵՊՀ հրատ., 2004, էջ 39-45:

րում ապրող մարդկանց քաղաքական կազմակերպումը և միասնական ապագայի (համակեցության) ստեղծումը, քան ավանդական կյանքի վերարտադրությունը մշակութային համայնքների մակարդակում: Ակնհայտ է, որ առաջին տարբերակում մարդկանց վարքը պայմանավորված է **քաղաքակրթության** ստրիբուտներով՝ օրենք, իրավունք, մրցակցություն և այլն, իսկ երկրորդ տարբերակում՝ առավելապես **գաղափարախոսությամբ**: Հասարակության փոխակերպումը ավանդական ազգից քաղաքական ազգի, ինչն արդիական խնդիր է նաև Հայաստանի հասարակության համար, տեղի է ունենում այն ժամանակ, երբ լոկալ նշանակություն ունեցող գաղափարախոսության ազդեցությամբ ձևավորվող **համայնքային** բարքերից անցում է կատարվում քաղաքակրթական նորմերի հիման վրա կառուցվող **հանրային** կյանքի: Այս անցումը թույլ է տալիս իրականացնել ազգային-քաղաքական այնպիսի նախագծեր, որոնք միտված են միասնական համակեցության հիմքերի ձևավորմանը:

МОВСЕС ДЕМИРЧЯН – Свобода и справедливость в контексте цивилизационных конфликтов. – Принято считать, что в современном мире решающая роль во взаимоотношениях практически всех уровней принадлежит политическому фактору. Столь же бесспорно, что современные глобальные трансформации, по крайней мере в последние несколько десятилетий, во многом зависели от политико-экономических отношений между Востоком и Западом. Философский анализ мировых процессов позволяет утверждать, что хотя видимой стороной и диалога, и конфликтов между Востоком и Западом являются экономические и политические интересы и цели, существуют более глубокие – мировоззренческие и ценностные, явления, которые формируют культурный образ западных и восточных обществ (государств, цивилизаций) и предопределяют их поведение. Цель этой статьи — показать, что в современном мире многие глобальные политические разногласия и даже военные конфликты основываются на противоборстве свободы и справедливости. Ясно, что речь идет не о теоретическом или даже абстрактном прогибоборстве свободы и справедливости на метафизическом уровне, а о свободе и справедливости, так или иначе осмысленной историческим опытом и общественной практикой. Дело в том, что особенности формирования наций и государств в западной и восточной культурах весьма различны, в некоторых случаях - даже противоположны.

А это значит, что эти общества и формирующиеся на их культурной общности западные и восточные цивилизации имеют разные мировоззренческие характеристики и ценностные ориентации, что прямо отражается в их внутренней и внешней политике. Следовательно, очень отличаются и формирующиеся в разных цивилизационных пространствах люди, и их представления о жизни. В статье показано, что западная цивилизация базируется преимущественно на идее свободы и что исторически она боролась за свободу человека, а восточная основывается на идее справедливости. Обосновано, что в результате этого на Западе и Востоке сформировались разные культурные типы людей и разные модели организации общественной жизни.

Ключевые слова: западная культура, цивилизация, гражданин, свобода, восточная культура, справедливость, культурный человек, идеология

MOVSES DEMIRTSHYAN – *Freedom and Justice in the Context of Conflicts of Civilizations.* – It is generally accepted that in the modern world the decisive role in relations at almost all levels belongs to the political factor. It is equally indisputable that modern global transformations, at least in the last few decades, largely depended on the political and economic relations between East and West. Philosophical analysis of world processes suggests that although the visible side of both the dialogue and conflicts between East and West are economic and political interests and goals, there are deeper - worldview and value - phenomena that form the cultural image of Western and Eastern societies (states, civilizations) and predetermine their behavior. The purpose of this article is to show that in the modern world many global political disagreements and even military conflicts are based on the confrontation between freedom and justice. It is clear that we are not talking about a theoretical or even abstract confrontation between freedom and justice at the metaphysical level, but about freedom and justice comprehended by historical experience and social practice. The fact is that the features of the formation of nations and states in Western and Eastern cultures are very different, in some cases even opposite. And this means that these societies and the Western and Eastern civilizations that are formed on their cultural communities have different worldview characteristics and value orientations, which is directly reflected in their domestic and foreign policies. Consequently, people who are being formed in different civilizational spaces and their ideas about life are also very different. The article shows that Western civilization is based mainly on the idea of freedom and that historically it fought for human freedom, while the Eastern one is based on the idea of justice. It is substantiated that as a result of this, different cultural types of people and different models of organizing social life have been formed in the West and East.

Key words: *western culture, civilization, citizen, freedom, eastern culture, justice, cultural person, ideology*